

О. М. Мальований

БІЛЯ ДЖЕРЕЛ ЄВРЕЙСЬКОЇ ДІАСПОРИ (до відновлення Другого храму)

В статті викладено початок полону і діаспори євреїв до відновлення Другого храму на основі книг Старого заповіту (Танах), асирійських царських написів, а також праць вітчизняних і зарубіжних істориків.

Асирійський та вавилонський полон, а також добровільна еміграція відіграли величезну роль в історії єврейського народу і викликали обумовлене реагування інших народів. Для означення цих подій та історичних процесів у науковій літературі вживають два терміни: єврейський **галут** («вигнання») і грецька **діаспора** («розсіяння»). Оскільки в івриті не існує слова «діаспора», то в давнину і аж до виникнення держави Ізраїль у наші часи терміном «галут» часто позначали і вигнання, і добровільне перебування євреїв поза межами Ерец-Ізраєля.

Термін «діаспора» вживали євреї, які розмовляли грецькою і мешкали за часів Другого храму добровільно в Александрії (Єгипет), Антіохії, Дамаску, Пантікапеї, Римі. Діаспорою можна вважати і частину єврейського населення, що залишилась у Вавилонії після 538 р., тобто після едикту перського царя Кіра II, що дозволяв євреям, вигнаним вавилонським царем Навуходоносором II, повернутися на батьківщину. Прикладом діаспори, тобто добровільного знаходження в чужій країні за часів Першого храму, є втеча і поселення кількох сотень євреїв у Єгипті (568 р. Єр. 44:1). Проте в сучасній історичній літературі терміном «діаспора» позначають нерідко також вигнання. Деякі єврейські історики розглядають «діаспору» як бажане явище, що розповсюдило і зміцнило вплив іудаїзму у світі¹.

Сучасні дослідники дійшли висновку, що початкова діаспора відбулася під час розпаду держави Соломона (Шломо), а саме наприкінці X ст. Спонукаючими причинами були торгові інтереси, що вело до еміграції, спочатку слабкої, із Палестини². Після смерті будівника Першого храму (928) єдина Ізраїльсько-іудейська держава розпалась і утворились дві — Ізраїль і Іудейське царство. Вони часто воювали між собою зі змінним успіхом. Також виникла загроза для обох держав з боку могутніх сусідів — Єгипту, Ассирії, пізніше Вавилонії. Военні експедиції цих держав супроводжувались звичайно знищенням та депортацією місцевого населення у межі власної території. Хижі асирійці постійно дотримувалися тактики «насаху», тобто знищення частини населення³. Ці заходи мали метою ослаблення народної сили переможених, а також нерідко — заселення власних безлюдних земель.

Міцними єврейські держави не були ні в воєнному, ні в соціальному відношенні. Про насильство над народом, про лихварські зловживання знаті свідчить діяльність пророків (невійм), які осуджували багатів в яскравих промовах, загрожуючи їм гнівом Яхве: «Горе тим, що долучають дома до дому, а поле до поля приточують, аж місця бракує для інших, так ніби самі сидите серед краю!» (Іс. 5:8).

Депортації провадив уже наприкінці XII ст. асирійський цар Тиглатпаласар I (1115—1077). З історії Стародавнього Сходу відомо, що коли Салманасар III

(858—824) з'явився з військом у Сирії, цар Ізраїля Іуї (Іеху, 842—814) надіслав йому дари, щоб запобігти навали на свою країну (841). Проте сторіччям пізніше Ізраїльське царство зазнало асирійського полону, що його здійснив Тиглатпаласар III (744—727). Протягом 735—733 років він воював з царем Дамаска Рецином та його союзниками, серед яких був ізраїльський цар Факей (Пеках, 735—733). Проте до коаліції не пристав іудейський цар Ахаз (733—727), за що Рецин і Пеках обложили військами Єрусалим (Ірушалаем). Ахаз благає асирійського царя допомогти йому: «Раб твій і син твій я, прийди і захисти мене від руки царя сирійського і царя ізраїльського, що повстали проти мене» (4 Цар.: 16:7) і надсилає багаті дари. Року 734 Ізраїльське царство було спустошено асирійцями, північну частину країни (Гілад і Галілея) відторгнуто і значну частину населення виведено у полон у Месопотамію. Пеках став жертвою змови у своїй столиці Самарії (Шомрон). Крім столиці з околицями, Ізраїль було перетворено в асирійську провінцію (4 Цар. 15: 29-30).

Новий цар Осія (Хошея, 732—722) спочатку орієнтувався на Ассирію і сплавчував їй данину, але під тиском проегіпетської придворної еліти зважився на війну з асирійцями. Року 724 він разом з царем Тіра повстав проти асирійської гегемонії. З ним воював син попереднього асирійського царя Салманасар V (726—722). Військо ізраїльтян було розгромлено, Самарія опинилась в облозі, але взяти її ворог не зміг. Після насильницької смерті Салманасара, заподіяної асирійською опозицією, облогу Самарії продовжив новий цар Саргон II (722—705). Успішно завершивши її (722), він полонив Осію і 27 290 його підданих. Їх було переселено в Халах і Хавор біля річки Гозан та в міста Мідійські (4 Цар. 17:6)⁴.

Про ці події свідчать також асирійські царські написи. Саргон II повідомляє в своїх анналах: «На початку мого царювання я обложив і взяв... місто Самарію. 27 290 чоловік мешканців я вивів. Я взяв 50 колісниць на мою царську долю. Я вивів полонених в Ассирію і на їх місце послав людей мною переможених країн. Я поставив над ними моїх урядовців і намісників і обклав їх такою ж даниною, якою їх обкладали попередні асирійські царі»⁵. На місце вигнаних в Самарію було переселено колоністів «із Вавилону, і із Кутви, і із Авви, і із Ємафа, і із Сепарвайма, і поселив їх [Саргон]... замість синів ізраїлевих (4 Цар. 17: 24)⁶. Пригнане населення, різноплементний конгломерат, згодом придбало назву «самаритяни». Серед них поступово розповсюджується єврейська релігія. Частина сільського населення Ізраїлю тікали від асирійців в Іудейське царство, частина навіть в Єгипет⁷.

Жодне біблійське джерело не повідомляє, що вигнані ізраїльтяни чи їхні нащадки коли-небудь повернулись на батьківщину. А в Ізраїлі знаходились 10 з 12 єврейських племен (колін), їхню долю дослідники не встановили надійно дотепер. Як видно, вони частково загинули, частково були асимільовані місцевим населенням⁸.

Іудейське царство після розгрому Ізраїльського зберігало відносну незалежність протягом 135 років. Цар Єзекія (Хізкіяху, 727—698), маючи надію на Єгипет, відмовився сплачувати данину Ассирії і сприяв тому, щоб населення міста Екрон закувало в ланцюги свого правителя Паді за те, що той сумлінно виконував обов'язки, які дав асирійському цареві і зберігав йому вірність. Року 701, воюючи зі збунтованим Екроном, асирійський цар Синаххериб (704—681) пограбував частину території Іудеї, взяв місто Лахіш і обложив Єрусалим. Відносно угона населення одні вчені висловлюють сумніви⁹, другі для підтвердження цього факту посиляються на напис Синаххериба, що очевидячки гіперболізує воєнні успіхи царя: «45 міст його [Єзекії], могутніх фортець і дрібні поселення, які в околицях, яким нема числа, 200 150 людей, малих і великих, чоловіків і жінок, коней, мулів, ослів, верблюдів, крупну і дрібну рогату худобу без числа я вивів із них і визнав здобиччю»¹⁰. Зазначена кількість уведених людей явно невірогідна. Дослідники давно помітили, що асирійські царі в своїх звитязних написах завжди сильно перебільшують свої трофеї. Єзекія, бажаючи полегшити долю обложених жителів Єрусалима, повинився перед асирійським царем, і облогу було знято. Іудея обложена важкою даниною: «І наклав асирійський цар на Єзекію, Іудиного царя, три сотні срібла та тридцять талантів золота» (4 Цар. 18: 14). Щоб зібрати її, спустошили скарбницю і навіть у храмі зняли золоті культові речі. Частина території Іудеї Синаххериб віддав вірному Паді. Розграбуван-

ня асирійцями Лахіша підтверджено також археологічними даними. Серед руїн палацу Синаххериба в Куюнджику було знайдено барельєфа, що зображав царя, який сидів на походному троні, зверху напис: «Синаххериб, цар народів, цар асирійський, приймає здобич міста Лахіш». Наступний цар Манасія (Менашше, 697—642) всі 55 років свого правління залишався вірним васалом Ассирії. Країна залікувала рани від розгрому, заподіяному Синаххерибом. Видимо, відчуючи слабкість своєї держави, цар Іосія (Іошияху, 639—609) проводить деякі реформи з метою полегшення життя народу (обмежено термін перебування в борговій кабалі 6 роками), підсилює культ Яхве. Вислів, що часто повторюється в біблійських книгах: «вони робили неугodne в очах Господа» (напр. 4 Цар. 24:19) означає поклоніння чужим Богам. Знайдена у 622 р. буцім-то в храмі книга «Повторення Закону» (Дварим) стає після редагування законодавчим кодексом, який жерці (коханім) читали перед народом.

У той час активно діяли пророки, тобто люди, які брали на себе сміливість говорити від імені Яхве. Це не були провісники або ворожії. Вони проголошували палкі промови на суспільні та політичні теми, виражаючи інтереси або погляди певних прошарків населення. Найвідомішим пророком в Іудеї перед навалою вавилонських військ Навуходоносора II (605—562) був Єремія (Йерміяху), якого деякі сучасні дослідники називають пророком-політиком¹¹. Він, враховуючи воєнну ситуацію, зокрема розгром Навуходоносором у 605 р. єгиптян біля Каркемиша в Сирії (Єр. 46:2), заявив, що вторгнуться халдеї в Іудею, чим викликав гнів і переслідування з боку царя Іоакима (Іехояким, 608—597), котрий був возведений на престол фараоном Нехо, виконував його волю і шанував чужих богів. В Іудеї на той час мала вплив проегіпетська партія, і Єрусалим став центром змов проти Нововавилонського (Халдейського) царства. Проте, коли Навуходоносор у 603 р. пішов походом проти Іудеї, Іоаким випередив його проявом покірливості і зобов'язанням сплачувати данину (4 Цар. 24:1).

Року 601 вавилонський цар несподівано зазнав поразки на кордоні Єгипту від фараона Нехо, і Іудея негайно припинила сплачувати Вавилону данину. Країна триумфувала, проте Єремія не змінив характера своїх промов, не зважаючи на нові гоніння.

Наприкінці січня 597 р. Навуходоносор з машинами для облоги дістався Єрусалима. На престолі в Іудеї у той час сидів Іехонія (Іехояхін), 18-річний син Іоакіма. Вважаючи опір даремним, він наказав відкрити браму міста. 3023 знатних іудея були уведений у Вавилон. У березні того ж року халдейський цар знову ввійшов в іудейську столицю і, щось запідозривши, наказав увести в полон Іехонію з сім'єю і близько 7 000 людей знатних і воїнів, а також 1000 ремісників (ковалів і зброярів). Також було вивезено всі скарби царського палацу і храму (травень 597 р.). Серед полонених опинився і відомий пророк Єзекіїл (Йехезкель), що став духовним наставником євреїв у полоні.

Звичайно з цієї воєнної операції історики починають відчислювати початок вавилонського полону (галут Бавел). Виведені були переважно заможними і соціально активними особами. Проте автономію Іудеї було збережено. Новим царем поставлено 21-річного Седекію (Цидкіяху, 597—586), дядька (чи брата) Іехонії; він присягнув зберігати вірність Навуходоносору, сплачувати данину та не мати зв'язків з фараоном. Землі і майно вигнаних були передані бідному «народу землі» (ам гаарец). Про вищенаведені події повідомляють кілька джерел: 4 Цар. 24: 6—18; 2 Пар. 36:6—16; Єр. 22:18—19, 29:2, 52:28; Иуд. др. X, 96—103.

Проте під впливом успіхів Єгипту (нового фараона Псамметиха II) в Єрусалимі в 594 р. зустрілись послы малих країн регіону (Моава, Едома, Аммона, Тира, Сідона) для переговорів з Седекією про спільний виступ проти Вавилону; потім вони звернулись до фараона. Іудейський цар вагався, але громадська думка була різко проти Навуходоносора. Пророк Єремія, що захищав протилежний погляд, зазнав невдачі в дискусії з пророком Ананією, який передрікав близьку загибель Вавилону. Із Вавилону надійшов лист пророка Єзекіїля, в якому він засуджував Седекію за двоєдушність стосовно Навуходоносора. Він уважав, що головною причиною поразки 597 р. була поведінка знаті: її ідолопоклонство, ганебне лихварство, утиски бідноти і чужинців-неєвреїв.

Перед вирішальними подіями цар і народ уклали договір: суворо дотримуватись вимог «Повторення Закону», звільнити всіх євреїв-боржників і надалі не брати

співвітчизників у боргову кабалу. Проте багатії порушували цей договір, Єремія продовжував осуджувати їхній егоїзм і войовничий запал співгромадян. За спробу втекти із міста в рідне селище Анатот його було побито і посаджено у в'язницю (Єр. 34:12—17).

15 січня 588 р. почалась облога Єрусалима. Обложені були і деякі великі міста (Лакіш, Азек). Обложників відривали на інші воєнні операції, але влітку наступного року облога столиці відновилась. У «Плачі Єремії» (Кіног) намальовано різьбу картину страждань населення в місті від голоду і хвороб, коли ті, що гинули від меча, були щасливіші за живих. І лунає зойк розпачу пророка: «Нашо нас забуваєш навек, покидаєш на довгі дні нас? Приверни нас до себе, о Господи — і вернемося ми, віднови наші дні, як давніше було! Хіба ти цілком нас відкинув. Прогнівався занадто на нас?» (5:20-22). Єремія умовляє царя здати Єрусалим, щоб зберегти захисників. Його проповідь сприймалась войовничо настроєними правлячими верхами Іудеї як державна зрада. «Нехай же уб'ють цього чоловіка, бо він ослаблює руки воїнів, які залишаються в цьому місті та руки всього народу, говорячи їм слова, як оці. Бо цей чоловік не шукає для цього народу добра, а тільки зла!» (Єр. 38:4).

18 липня 586 р. після облоги, що продовжувалась півтора року, халдеї увірвалися в місто через пробоїну в стіні. Тасмна втеча Седекії із міста закінчилась невдало, його було схоплено у Єрихонській долині, з сім'єю доставлено в Риблу, ставку Навуходоносора, де за наказом переможця убили синів Седекії в його присутності, а також його придворних. Потім осліпили самого Седекію і в кайданах відправили до Вавилону, де він незабаром помер у в'язниці.

17 серпня 586 р. в Єрусалим прибув начальник царських охоронців Навузардан (Набу-зер-Ідін) з повелінням Навуходоносора зруйнувати місто і храм. Було спалено царський палац і храм, зрито стіни міста. Уцілілих громадян (всього 832 душі) з сім'ями і рабами відправлено у Вавилон. Залишились в країні лише незаможні поселяни, яким було передано виноградники, сади і поля. Країну було обложено даниною, і вона стала вавилонською провінцією. Намісником призначено іудея Гдоля. За наказом царя знайшли Єремію серед полонених і звільнили, наділивши усім необхідним (Єр. 39:1—18; 2 Пар. 36:13—21).

Незабаром намісник Гдоля як зрадник був убитий уцілілими знатними людьми на чолі з Ісмаелем з дому Давида (Єр. 41:1—4). Декілька сотень, боячись помсти вавилонських властей, тікали до Єгипту, захопивши з собою ледве живого Єремію проти його волі, а також його секретаря Варуха (Єр. 43:6—7). Одні дослідники Біблії вважають пророка зрадником, підкупленим вавилонськими агентами. Втім вірогідніше припустити в Єремії безкорисливого фанатика, що волів своєму народу спасіння від загибелі¹³.

У 582 р. при укладанні миру між Навуходоносором і Єгиптом фараон видав іудеїв, що утекли в його країну, вищезгаданому Навузардану числом 745 осіб¹⁴.

Загальну кількість іудеїв, що опинились у вавилонському полоні, не можна точно визначити через те, що Біблія у різних книгах наводить різні і суперечливі числа (див., напр., 4 Цар. 24:14 і Єр. 52:28—30). Полонення і вигнання з Іудеї йшло поступово кількома депортаціями:

- 1) у 7-й рік правління Навуходоносора (598—567) 3020 іудеїв: (Єр. 52:28);
- 2) у 8-й рік (597) — депортація Ісхонії, масове вигнання;
- 3) у 18-й рік (587—586) — із Єрусалима 832 особи (Єр. 52:59);
- 4) у 19-й рік (586) — масове вигнання (4 Цар. 25: 11; Єр. 52:12—15);
- 5) у 23-й рік (582—581) — 745 осіб (Єр. 52:30)¹⁵.

Масовими були вигнання друге і четверте. Разом з Ісхонією в 597 р. депортовано 7 тисяч (4 Цар. 24:16) або 10 тисяч воїнів і 1 тисячу «теслярів і ковалів». Серед них знать, жерці. Після взяття Єрусалима (586) вигнано головним чином знать і заможні прошарки (4 Цар. 25:12). Проте кількість вигнаних не зазначено, за розрахунками дослідників — близько 15 тис. чоловіків з сім'ями¹⁶. Навіть наведені числа із біблейських книг не є вірогідними, тому що автори (той же Єремія) не мали змоги провести точний підрахунок.

Відомий дослідник Стародавнього Сходу Гастон Масперо вважав, що вигнання з Іудеї Навоходносором не мало такого масового чи загального характеру, як після взяття Самарії асирійцями у 722 р. Населення міст, крім Єрусалима, зовсім не виганяли чи воно незабаром повернулось. Слід підкреслити, що халдеї

не заселяли місць вигнання чужеземними колоністами, як це звичайно робили асирійці¹⁷.

Процес переселення був тяжким і болісним. Упродовж місяців чвалали в пустелі колони полонених, залишаючи на своєму шляху сотні померлих. Вигнання розглядали як найтяжче покарання, оскільки люди відривались від батьківщини, своєї домівки, майна, від храму — уособлення релігії (1 Цар. 26:19).

Відновити детально і цілком вірогідно картину життя вигнанців у вавилонському полоні — завдання майже нездійсниме з огляду на бідність джерел. Припущення вчених переважно узагальнені без деталізації. Конкретних даних зовсім мало. Безсумнівні гнів та ненависть вигнанців, що висловились у похмурих пророчтвах Ісайї (Йешаяху) про майбутню долю Вавилону: «І стане тоді Вавилон, краса царств, пишнота халдейської гордості, таким, як Бог зруйнував Содом і Гомору! Не буде назавжди заселений він, ні замешкалий з роду в рід... але будуть барлюжити там звірі пустині, і будуть доми їхні совами повні» (13:19—21).

Проте у вавилонському полоні євреї не були перетворені на рабів. Вони мали статус між повноправними і рабами, тобто були особисто вільними, але обмеженими в правах, що мало повноправне населення Вавилону¹⁸. Їхні общини, очевидно, користувались майже повною автономією. За умови виплати податків і виконання повинностей їм було надано свободу самоуправління і віросповідання. Халдейські правителі не переслідували мети асиміляції депортованих з місцевим населенням. Джерела майже нічого конкретно не повідомляють про рід занять полонянників. На думку дослідників, спочатку вони жили в таборах і їх притягали поряд з вавилонською біднотою до будівництва міських споруд, у царські маєтки, на ремонт каналів. Проте після смерті Навуходоносора II (562) настало полегшення. Іудеї здобули повну особисту свободу, поселялись в околицях Вавилону і в інших містах, одні займались садівництвом і городництвом, другі ремеслом. Торгівці і лихварі наживали нерідко значні статки. Зрідка згадуються іудеї в апараті царського двору¹⁹. Знають і багаті мали слуг і рабів. Часто згадуваний в історії Нововавилонського царства «Дім Мурашу» (своєрідна фінансово-лихварська кампанія або банк) належав частково євреям²⁰.

Іудеї поселялись общинами, додержуючись стародавніх звичаїв, збирались у домах священиків для спільної молитви. Так зароджуються синагоги. Нема жодного свідчення про те, що Навуходоносор або його спадкоємці намагались нав'язати полоненим свою релігію. Єзекіїль, що перебував у Вавилоні з 597 р., пояснював нещастя євреїв як справедливую кару Яхве за їх беззаконня та гріхи (5:5—7), а також не поділяв ворожого відношення до правителів Вавилону. Це не викликало симпатій більшості вигнанців до пророка. Біблейські псалми мальовничо зображають тугу вигнанців за батьківщиною: «Над річками вавилонськими — там ми сиділи та й плакали, коли згадували про Сіона. На вербах у ньому повісили ми свої арфи. Співу бо пісні від нас там жадали були поневолювачі наші, веселоців — наші мучителі: «Заспівайте но нам із сіонських пісень». Якже зможемо ми заспівати Господню пісню в землі чужинця? Якщо я забуду за тебе, о Єрусалиме — хай забуде за мене правиця моя!...Вавилонська дочка, ще маєш і ти ограбована бути» (Пс. 136:1—8). Проте цій ностальгії і ненависті віддавались, здається, переважно жерці та книжники, в житті яких у полоні утворилась порожнеча через відсутність храму. Дослідники гадають, що якась частка вигнанців сприйняла культ вавилонських богів і асимілювалась серед місцевого населення²¹.

Коли року 538 до Вавилону підійшли війська великого завойовника Кіра II (Курш, 559—530), у вигнанців це викликало хвилю ентузіазму. Євреї вбачали в ньому не тільки бажаного визволителя, а й посланця Яхве, його караючу десницю. Після взяття Вавилону і загибелі його фактичного правителя Бел-Шаруцура (біблейського Валтасара) Кір спеціальним едиктом дозволив усім вигнанцям (не тільки євреям) повернутися на батьківщину, євреям було дозволено забрати все літургічне начиння, вивезене Навуходоносором, а також відновити храм (Езд. 1:2-3; 2 Пар. 36:23).

Проте далеко не всі іудеї бажали повернутися на батьківщину. Багаті землевласники, торговці, лихварі, чиновники, а також народжені уже у Вавилоні були байдужі до невідомої їм батьківщини, не прагнули повернутися в розорену і спустошену країну²². Щоправда, багато з них щедро жертвували на відновлення міста і храму. Твердий намір повернутися в Іудею виявили близько 50 тис. (включно жінок, дітей і слуг).

Серед них майже всі жерці (коханім), пророки, левіти. На чолі першого каравану репатріантів стояли первосвященник (кохен гадол) Йешуа, Зоровавель із роду Давида, призначений Кіром правителем Іудеї (Агт.1: 1) і 12 старійшин. Колона виступила навесні 537 р.

Слід зауважити, що повернення іудеїв на батьківщину (шиват Цион) — це безпрецедентне явище в історії Стародавнього Сходу. Повернені — єдиний народ з вигнаних асирійцями і халдеями, який прийшов додому компактною масою²³.

60 років перебування у Вавилонії наклали глибокий відбиток на економічне, культурне, духовне і релігійне життя іудеїв. Значно підвищився професійний рівень у господарській діяльності, зокрема в ремеслі, торгівлі, грошових операціях. Були сприйняті арамейська мова і письмо, які у VIII—VII ст. мали широке розповсюдження в Ассирії, Вавилонії, пізніше в Персидській державі. Засвоєні були вавилонські назви місяців, а також власні імена. В полоні не можна було чинити жертвоприношення, оскільки вони можливі лише в храмі. Тому набули особливого значення спільні молитви, покаяння, пости (Іс. 58:3—6; 64:11). Ще до відновлення храму повернені збудували алтар біля руїн храму і відновили жертвоприношення (Езд. 3:1—6). Самаритяни також бажали взяти участь у відновленні храму, тому що серед них після подій 722 р. почала сприйматися релігія Моїсея. Проте їм було відмовлено, оскільки їхня віра не була «чистою» на думку прибулих жерців Яхве і книжників (шоферим). Конфлікт між самаритянами і поверненими священниками загальмував відбудовні роботи.

Другий храм освятили року 516 за правління і сприяння Дарія I (Дараявауш, 522—486), персидського царя. На батьківщину із Вавилону посунула друга хвиля переселенців на чолі з Ездрую (Езра ха-Софер) у складі близько 1500 сімей (458). Монархічна (царська) форма правління замінюється на теократичну (ієрархію), тобто верховним правителем став первосвященник (кохен ха-рош). Конфлікт після першого повернення поміж первосвященником Єшошуа і Зоровавелем, претендентом на царську владу, вирішився на користь першого за підтримки перських властей. За наказом Ездри розриваються змішані шлюби між «чистими» євреями і людьми іншого етносу. Всі деталі цих подій, які не мають прямого відношення до теми нашої статті, викладено в книгах Ездри і Неемії (Нехем'я): відновлення храму, підсилення релігії Моїсея, відокремлення членів єрусалимської храмової общини від решти населення Палестини, в тому числі самаритян.

На закінчення торкнемося питання: нащадками яких колін є сучасні євреї. Єврейські історики і богослови запевняють, що далекими їхніми предками можна вважати лише два коліна, які населяли Іудейське царство, — Іуди (Іехуди) і Веніаміна (Бін'яміна), а також міжплемінний прошарок левітів. Останні 10 колін входили до складу Ізраїлю і безслідно зникли після 722 р.²⁴. З цим твердженням, на наш погляд, важко погодитися, хоча би тому, що жодне з біблійських джерел не повідомляє про поголовне вигнання населення Ізраїлю Саргоном II. Крім того, загалом визнано, що самаритяни — змішане населення з учілих ізраїльтян після 722 р. і пригнаних асирійцями переселенців іншого етносу. І взагалі намагатися визначити предків, що віддалені від наших днів понад 2,5 тис. років — справа не вдячна. А мільйони змішаних шлюбів, укладених євреями в діаспорі за цей час, хіба не мали вплив на генофонд народу? Втім автор статті не претендує на науковий аналіз цієї проблеми.

¹ *Born A. van den. Diaspora // Bibel-Lexikon. Hrsg. H. Haag. — Leipzig, 1962. — S. 332.*

² *КЕЭ. — Иерусалим, 1982. — Т. 2. — С. 348.*

³ *Аккадською мовою дієслово pasaku означає «викоріняти».*

⁴ *Зазначені місця поселень вигнанців, на жаль, не ідентифіковано.*

⁵ *Аннали Саргона II та інших асирійських царів, що мають відношення до нашої теми: Gressmann H. Altorientalirle Texte zum Alten Testament. — Berlin; Leipzig, 1926. — S. 348; Pritchard J. V. Ancient Near Eastern // Texts Relating to the Old Testament. — Princeton, 1955. — P. 284.*

⁶ *Зазначені географічні пункти не подано на сучасній карті. Руїни Самарії знаходяться біля сучасного с. Себастія.*

⁷ *Schrader H. Die Keileninschriften und das Alte Testament. — 1883. — S. 271.*

⁸ *Церен Э. Библиейские холмы. — М., 1966. — С. 295.*

⁹ *Born A. van den. Exil // Bibel-Lexikon. — S. 454.*

¹⁰ *Саадаев Д. У. История древней Ассирии. — М., 1979. — С. 117; Delitsch F. Akkadische Lesestücke. — Leipzig, 1912; Хрестоматия по истории Древнего Востока / Под ред. М. А. Костомарова. — М., 1980. — Ч. 1. — С. 214.*

¹¹ *Рижский М. И. Библейские пророки и библейские пророчества. — М., 1987. — С. 174.*

¹² *Фараон Нехо, успішно провівши бій з халдеями і повертаючись, скинув з престолу сина Іосії, щоб помститися за те, що той бився в 609 р. з єгиптянами, які поспішали на допомогу Ассирії, і посадовив на престол брата скинутого — Іоахима.*

¹³ *Рижский М. И. Указ. соч. — С. 195.*

¹⁴ *Якщо довіряти Йосифу Флавію (Х, 11), Навуходоносор II завоював Єгипет і поставив там свого намісника. Втім ніякими іншими джерелами це не підтверджено. Єремію в Єгипті співвітчизники грубо картали за те, що він не дозволяв їм в Іудеї «кадити богині неба і возливати їй возливання», коли «ми були ситими і щасливими і не бачили біди» (Єр. 44:16—17). Згідно з християнською традицією, вони вбили Єремію: *Архим. Никифор. Библейская энциклопедия. — М., 1891. — С. 325.**

¹⁵ *Ці підрахунки зроблено авторами із КЕЭ. — 1992. — Т. 6. — С. 537.*

¹⁶ *Born A. van den. Exil. Ibid. — S. 454.*

¹⁷ *Масперо Г. Древняя история народов Востока. — М., 1911. — С. 580.*

¹⁸ *Born A. van den. Exil. — Ibid. — S. 455.*

¹⁹ *Косидовский З. Библейские сказания. — М., 1966. — С. 375.*

²⁰ *Там же. — С. 406.*

²¹ *Масперо Г. Указ. соч. — С. 586.*

²² *Деякі автори пишуть, що в часи Другого храму в Вавилонії було більше євреїв, ніж в усій Іудеї: *Телушкин Йосеф раби. Еврейский мир. — М., 1997; Иерусалим, 5757. — С. 154.**

²³ *В історичній літературі тих, що повернулися, звуть як «іудеями», так і «ізраїльтянами».*

²⁴ *Телушкин Йосеф раби. Указ. соч. — С. 28, 63.*

Примітки: Всі наведені дати — до Р. Хр.

Скорочення: Агг — Аггей; Біблія: — 1) Издание Московского Патриархата. — М., 1968; 2) Видання Британського і Закордонного Товариства. — Лондон, 1962; Езд — Ездра; Єз — Єзекиїль; Єр — Єремія; Иуд. др. — Іудейські древності Йосифа Флавія; Іс — Ісайя; КЕЭ — Краткая еврейская энциклопедия; Плач — Плач Єремії; Пар — Параліпоменон; Цар — Царів.

Одержано 18.12.1999

А. Н. Малеваный

У ИСТОКОВ ЕВРЕЙСКОЙ ДИАСПОРЫ (до восстановления Второго храма)

Проблема начальной еврейской диаспоры еще не рассматривалась в украинской историографии. Сделана попытка изложить ее в связанной и систематической форме на общем фоне истории Древнего Востока, используя библейские книги Ветхого завета (Танах), надписи из анналов ассирийских царей, а также труды отечественных и зарубежных ученых, касающихся данной темы. В статье возможны неточности, так как никто не может поручиться за полную истину при описании событий, удаленных от наших дней на 2,5—3 тыс. лет.

A. N. Maluyovany

NEAR THE SOURCES OF JEWISH DIASPORA (before the renewal of the Second temple)

The problem of the primary Jewish Diaspora hasn't yet been considered in the Ukrainian historiography. The author of the article has made an attempt to set it out in the coherent and systematic form against the common background of history of the Ancient East, using the Bible books of the Old Testament (Tanakh), the inscriptions from the annals of Assyrian tsars and also the works of native and foreign scientists. The article may contain some mistakes or inexactitudes as nobody can guarantee the absolute truth while describing the events, which took place for about 2,5—3 thousand years ago.